

Schakt för bergvärme i kvarteret Sankta Gertrud i Sigtuna

Arkeologisk undersökning

Fornlämning Sigtuna 195:1
Kvarteret Sankta Gertrud 3
Sigtuna församling
Sigtuna kommun
Stockholms län
Uppland

Jonas Ros

Schakt för bergvärme i kvarteret Sankta Gertrud i Sigtuna

Arkeologisk undersökning

Fornlämning Sigtuna 195:1
Kvarteret Sankta Gertrud 3
Sigtuna församling
Sigtuna kommun
Stockholms län
Uppland

Jonas Ros

Stiftelsen Kulturmiljövård
Rapport 2017:76

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2017

Omslag: Undersökningsområdet på Sigtuna museums tomt. Till höger ses Fornhemmet och framför denna de grusade ytor som markerar läget för kyrkoruinens västparti. Foto från sydöst av Jonas Ros.

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954.

ISBN 978-91-7453-654-6

Tryck: JustNu, Västerås 2017

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	5
Sigtunas historia och några tidigare undersökningar.....	5
Tidigare undersökningar på Museitomten	5
Målsättning, metod och genomförande.....	6
Undersökningsresultat.....	8
Tolkning och utvärdering	10
Referenser.....	11
Internet	11
Litteratur.....	11
Tekniska och administrativa uppgifter	13
BILAGA.....	14
Bilaga 1. Schakttabell.....	14

Figur 1. Undersökningsplatsens läge i Sigtuna markerat med en blå ring. Utdrag ur Digitala fastighetskartan. Skala 1:10 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har gjort en arkeologisk undersökning i kvarteret Sankta Gertrud 3, Sigtuna museums tomt, med anledning av att bergvärme skulle anslutas till Sigtuna museum. Ett schakt togs upp och där framkom omrörda och påförda fyllnadsmassor. I schaktets botten framkom kulturlager med inslag av keramik från 1900-talet.

Inledning

Under september månad 2017 gjorde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning i kvarteret Sankta Gertrud 3 (figur 1–2), det vill säga på Sigtuna museums tomt, i det följande benämnd Museitomten. På Museitomten finns en kyrkoruin och delar av läget för den är markerad genom grusgångar i markytan. Undersökningen gjordes med anledning av att Sigtuna kommun lät borra och ansluta bergvärme till Sigtuna museum. Den arkeologiska undersökningen genomfördes av Jonas Ros som också har sammanställt rapporten.

Sigtunas historia och några tidigare undersökningar

Staden Sigtuna är belägen invid Mälaren. Staden är uppbyggd av tomter på ömse sidor av Stora Gatan som har en S-form. Arkeologiska undersökningar visar att Sigtuna anlades cirka 970 e.Kr. Staden anlades sannolikt av kung Erik Segersäll. De senvikingatida/tidigmedeltida tomterna längs med Stora Gatan hade ofta en bredd på 7–8 meter och var drygt 30 meter långa. Tomternas kortsida var vänd mot gatan. Husen på tomterna hade olika funktioner. På den södra sidan av Stora Gatan har det funnits tomter med en liknande bebyggelsestruktur som på den norra sidan (t.ex. Tesch 1990; Petterson 1995; Ros 2009:172ff och 2016b; Wikström m.fl. 2011).

En arkeologisk undersökning i kvarteret Urmakaren visar att det också fanns tomter med en annorlunda tomtstruktur i Sigtuna. En tomt bestod där av två parceller med två husrader (Ros 2009:72ff och 2016b).

Tidigare undersökningar på Museitomten

År 1915 gjordes undersökningar på Museitomten. Där framkom en stenbyggnad samt gravar. Olof Palme, som ledde undersökningen, föreslog att det var en borganläggning med tillhörande kapell som påträffats (Thordeman 1922).

År 1983 gjordes en undersökning inför byggnationen av receptionen till museet. Utgrävningen visade att det uppfördes tomtreglerad byggelse på platsen redan under 900-talets slut. I den yngsta fasen anlades gravar inom en yta. Den kyrka som funnits på tomten förslogs ha varit biskopskyrka (Svensson 1987; Bäck & Carlsson 1994).

År 1991 gjordes en undersökning med anledning av dränering på den östra och södra sidan av Stenhuset invid Lilla Nygatan. Kulturlagren som framkom i schaktväggarna dokumenterades genom sektionsritning (Ros 2001:187ff och 2014). Schakten på den östra och södra sidan av Stenhuset togs upp igen i samband med en undersökning 2014 (Ros & Alexander, manus).

År 1993 och 1995 gjordes forskningsgrävningar på Museitomten. Där framkom gravlagda individer. En av de döda hade gravlagts söder om, utanför stenkyrkan, med en kråkla. Teorin var då att kyrkan på tomten hade varit biskopskyrka och den gravlade tolkades ha varit en biskop (t.ex. Tesch 2001 och 2003).

År 2008 gjordes en undersökning med anledning av att en avloppsledning på den södra sidan av Fornhemmet byttes. Grundmurar till kyrkan framkom och det påträffades bland annat en röd sandstenschäll som utgjorde del av ett gravmonument (Wikström, Ljung & Kjellström 2009). De schakt som togs upp 2008 togs upp igen vid den arkeologiska förundersökningen 2014. Dessutom gjordes undersökningar i Lilla Nygatan (Ros & Alexander, manus).

Det var alltså en kyrkogård på Museitomten och den föregicks av bebyggelse. Det är dels gravar som bedöms vara samtida med en träkyrka, dels gravar som var samtida med en stenkyrka. En teori är att kyrkan var biskopskyrka. Men i ett påvebrev från 1221 omtalas ett nybyggt kloster i Sigtuna (SDHK 403). Enligt en ny teori var kyrkan på Museitomten den klosterkyrka som omtalas i påvebrevet och klostret kan ha anlagts under 1210-talet, men lagts ner efter några år (Ros 2014, 2016a och 2016b).

Målsättning, metod och genomförande

Målsättningen med förundersökningen var att fornlämningen skulle avgränsas inom schaktet. Det skulle göras en bedömning av kulturlager, anläggningar och fynd avseende mängd och karaktär. En preliminär tolkning och datering skulle presenteras av lämningarna.

Entreprenören hade tagit fram en schaktplan med det planerade schaktet. Ett uppstartsmöte och syn hölls på Museitomten den 22 juni 2017, och då ändrades den planerade sträckningen av schaktet något. Undersökningen var en schaktningsövervakning och då fältarbetet genomfördes så ändrades riktningen på schaktet något i jämförelse med den tidigare planen. Det schaktades till ett djup av 0,6 meter med en mindre grävmaskin på cirka 3,5 ton. Schaktet skulle grävas ytterligare, upp till 0,3 meter djupare. Arkeolog återvände då till platsen varpå det schaktades till önskat djup.

Schaktets läge prickades in manuellt på en översiktsplan och digitaliserades i efterhand i samband med rapportarbetet. Sektionsritningar i skala 1:20 upprättades. Digitala fotografier togs.

Vid schaktningen påträffades enstaka löst liggande människoben och djurben. Dessa ben grävdes ner i schaktets botten. Några bitar smidesslagg påträffades som lösfynd, slaggen tillvaratogs inte. Vidare påträffades fajans och delar av kakel, men de tillvaratogs inte, de lades tillbaka i schaktets botten.

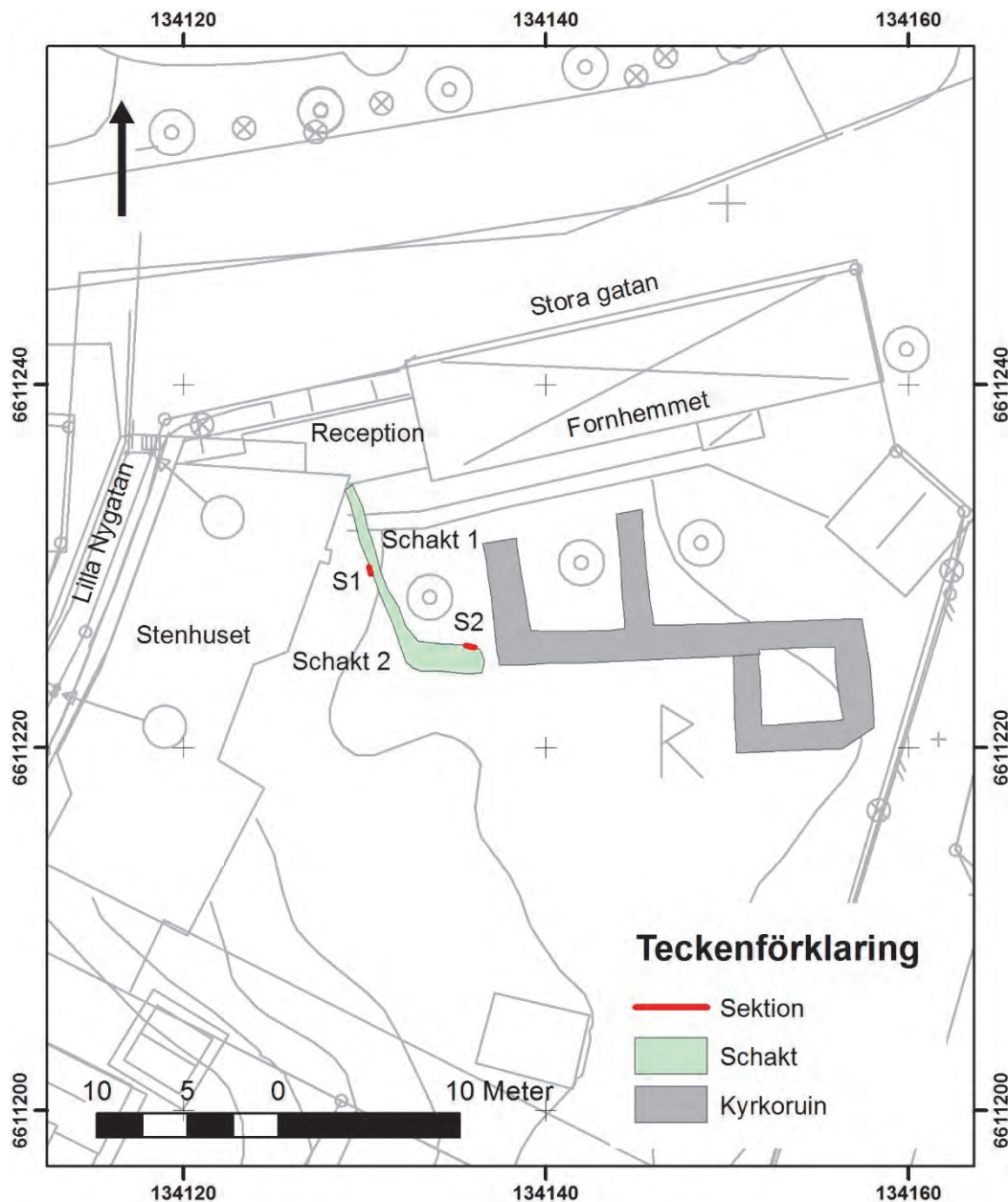
Figur 2. Kvarteren i Sigtuna. Nummer 1 är kvarteret Sankta Gertrud där undersökningen gjordes. Undersökningsområdet är markerat med en röd ring. Nummer 2 är kvarteret Trädgårdsmästaren och nummer 3 är kvarteret Urmakaren.

Figur 3. Undersökningsområdet på Museitomten från sydöst. Till höger ses Fornhemmet och framför denna ses en grusad yta kantad av kalkstenar – denna är markering av läget för kyrkoruinens västparti (jfr figur 4). Foto av Jonas Ros.

Undersökningsresultat

Två schakt, nr 1 och 2, togs upp (se omslaget samt figur 3–4). I schakten framkom påförd jord och omrörd kulturjord, det vill säga humös jord med stort inslag av förmultnat organiskt material som har tillkommit i samband med mänsklig aktivitet. Bland annat påträffades en gatsten som visar att massor har påförts på platsen. Ett antal större gråstenar påträffades löst liggande i massorna som schaktades bort – dessa stenar bedöms utgöra rester av raseriing från den stenkyrka som har funnits på tomten. Inga anläggningar påträffades.

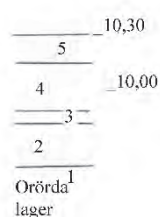

Figur 4. Översikt av området med schakt 1 och 2 markerade. Lägena för sektion 1 och 2 (S1 och S2) är markerade. På Museitomten finns en kyrkoruin vars läge är markerat på planen. Skala 1:400.

Två sektioner, nr 1 och 2, upprättades. Under det upptagna schaktets botten fanns tjocka kulturlager som dock inte berördes. I schaktets botten på platsen för sektion 1 framkom i lager 1 (figur 4–5) kulturjord med inslag av ett fajansfat som bedöms vara från 1900-talet. I sektion 2, lager 1 (figur 4 och 6), påträffades en bit kakel med vit glasyr. Fajansfatet och kakelbiten tillvaratogs inte, de lades ned i schaktets botten. Under 1800-talet blev kakelugnar allmänt förekommande i de flesta sociala miljöer och var vanliga fram till 1920-talet då centralvärmen började bli vanlig. Kakel med vit glasyr blev vanligt från 1800-talets mitt. Kulturlagren i schaktets botten dateras till 1900-talet.

Ett lager kalkbruk framkom och dokumenterades i sektion 1, lager 3 (figur 4–5). Lagret fanns i plan och fanns i den västra schaktväggen i schakt 1 och 2 och i delar av den östra schaktväggen i schakt 1. Under detta lager påträffades en större plåtbit från 1900-talet. Lagret bedöms ha deponerats på platsen i samband med att den befintliga byggnaden Stenhuset, beläget väster om schaktet, uppfördes under 1960-talet. I sektion 2, lager 2, fanns ett lager som bestod av gråvita kalkstenar.

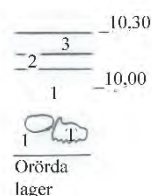
Schakt 2:s östra vägg låg cirka 1 meter väster om den i marken markerade grundläggningen till kyrkans västparti (figur 4). I schakt 2:s östra schaktvägg framkom en grusad yta under grästorven. Denna grusade yta är troligtvis del av en äldre grusgång från 1900-talet som har funnits väster om ruinen.

Figur 5. Sektion 1. Sedd från öster. Skala 1:40. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

1. Gråbrun lerblandad jord med inslag av tegelflisor, fajansfat från 1900-talet. Hårt packad kulturjord.
2. Gråbrun lerblandad jord med inslag av stenar och tegelflisor. Lösare än lager 1. Påfört lager.
3. Vitt kalkbruk. Sannolikt deponerat i samband med att Stenhuset byggdes på 1960-talet.
4. Gråbrun lerblandad jord. Påfört lager.
5. Jord. Växthorisont till gräsmattan.

Figur 6. Sektion 2. Sedd från söder. Skala 1:40. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

1. Gråbrun lerblandad jord med inslag av tegel och stenar. Inslag av vitt kakel i lagret.
2. Lager bestående av gråvita kalkstensbitar. Annorlunda karaktär på kalket i jämförelse med det i lager 3 i sektion 1.
3. Brun lerblandad jord. Växthorisont till gräsmattan.

I fyllnadsmassorna påträffades mer än trettio djurben, bland annat flera tåben och mellanfotsben från ko samt olika revben. Dessutom påträffades flera ryggkotor från stora gräsätare, troligtvis från ko. Några människoben som ursprungligen kommer från den underliggande kyrkogården påträffades – dessa var del av en fingerled samt delar av en käke från en vuxen individ. Vidare påträffades delar av ett lårben – tillväxtzonen

var hopvuxen i lårbenet vilket visar att benet har tillhört en vuxen individ. Dessa ben tillvaratogs inte, de grävdes ner i schaktets botten.

Några bitar smidesslagg framkom i det omrörda lagren. Slaggen var magnetisk och kommer sannolikt från ett lager som är yngre än och har funnits ovanpå kyrkogården. Lager med slagg har tidigare påträffats på Museitomten norr om undersökningsområdet i samband med undersökningarna 1990 (Ros 2001:188ff), 2008 (Wikström, Ljung & Kjellström 2009) och 2014 (Ros & Alexander, manus). År 1990 undersöktes en smedja i kvarteret Urmakaren öster om undersökningsområdet. Smedjan var anlagd på kyrkogården och har preliminärt daterats till 1200-talets andra hälft (Ros 2001:93 och 2009:143ff). Slaggen kommer sannolikt från ett lager som var samtida med denna smedja.

Tolkning och utvärdering

Undersökningen hade flera målsättningar och som framgår av rapporten har dessa uppfyllts. I botten på schaktet framkom lager som dateras till 1900-talet. Undersökningen visar att massor har påförts på platsen under 1900-talet och syftet var sannolikt att skapa en jämn yta på Museitomten i samband med att Stenhuset, väster om de upptagna schakten, byggdes på 1960-talet.

Referenser

Internet

SDHK = Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev, se:
<http://sok.riksarkivet.se/sdbk>

Litteratur

Bäck, M. & Carlsson, M. 1994. *Kvarteret S:ta Gertrud 3: Stadsgårdar och gravar i Sigtuna ca 970–1100. Uppland, Sigtuna RAA 195*. Stockholm.

Petterson, B. 1995. Stratigraphic analysis and settlement stratigraphy in Early Medieval Sigtuna. *Laborativ Arkeologi. Journal of Nordic Archaeological Science*. 1995. Nr 8. Stockholm, s. 65–77.

Ros, J. & Alexander, D. (manus). *Vikingatida/tidigmedeltida stadsgårdar och kyrkan på Museitomten i Sigtuna. Arkeologisk förundersökning och arkeologisk undersökning. Fornlämning Sigtuna 195:1. Kvarteret Sankta Gertrud och Lilla Nygatan. Sigtuna församling. Sigtuna kommun. Uppland. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2017:7*.

Ros, J. 2016a. Sigtunakyrkorna. *Sigtunas kyrkoruiner – bevarande och brukande*. Hesselbom T. (red.). Bookazine no 3, 2016. Sigtuna Museum & Art. Sigtuna, s. 52–71.

Ros, J. 2016b. Sigtuna and Excavations at the Urmakaren and Trädgårdsmästaren Sites. Holmquist L., Kalming S. & Hedenstierna-Jonson C. (red.). *New Aspects on Viking-age Urbanism. Proceedings of the International Symposium at the Swedish History Museum, April 17–20th 2013. Theses and Papers in Archaeology B:12*. Archaeological Research Laboratory. Stockholm University, s. 139–148.

Ros, J. 2014. Kvarteret Urmakaren och en klosterkyrka på museitomten i Sigtuna. Sigtuna. *Situne Dei. Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi*, s. 56–69.

Ros, J. 2009. *Stad och gård. Sigtuna under sen vikingatid och tidig medeltid*. OPIA 45. Uppsala.

Ros, J. 2001. *Sigtuna. Staden, kyrkorna och den kyrkliga organisationen*. OPIA 30. Uppsala.

Svensson, K. 1987. Kvarteret S:ta Gertrud. 7 000 år på 20 år. *Arkeologiska undersökningar i Mellansverige*. Andræ, T. m.fl. (red.). Stockholm.

Tesch, S. 2003. *Vyer från medeltidens Sigtuna*. Sigtuna museums skriftserie 10. Sigtuna.

Tesch, S. 2001. Olof Palme, S:ta Gertrud och Sigtunas medeltida kyrktopografi. *Biskopen i museets trädgård. En arkeologisk gåta*. Tesch S. & Edberg R. (red.). Sigtuna museums skriftserie 9. Stockholm, s. 9–44.

Tesch, S. 1990. Stad och stadsplan. *Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtuna-utgrävningen 1988–1990*. Sigtuna.

Thordeman, B. 1922. Från det äldsta Sigtuna. Olof Palmes grävning år 1915. *Upplands fornminnesförenings tidskrift* 37, s. 14–31.

Wikström, A. Ljung C. & Kjellström, A. 2009. *S:ta Gertrud 3, Sigtuna 2008. Rapport Arkeologisk förundersökning*. Meddelanden och Rapporter från Sigtuna museum, nr 39.

Wikström, A. (red.), Söderberg, A., Edberg, R., Petterson, B. & Roslund, M. 2011. *Fem stadsgårdar – arkeologisk undersökning i kv. Trädgårdsmästaren 9 & 10 i Sigtuna 1988–90*. Meddelanden och Rapporter från Sigtuna museum, nr 52. Sigtuna.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM17057
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	43111-3351-2017, 2017-04-05
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk undersökning
<i>Undersökningsperiod:</i>	4 och 6 september 2017
<i>Personal:</i>	Jonas Ros
<i>Landskap:</i>	Uppland
<i>Län:</i>	Stockholm
<i>Kommun:</i>	Sigtuna
<i>Socken:</i>	Sigtuna församling
<i>Fastighet:</i>	Kvarteret Sankta Gertrud 3
<i>Fornlämning</i>	Sigtuna 195:1
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	X6611224/Y134132
<i>Höjdsystem:</i>	RH 2000
<i>Inmätningssmetod:</i>	Manuellt från befintlig bebyggelse, digitaliserat i efterhand.
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Två sektionsritningar i A4-format och sju digitalfotografier kommer att förvaras hos Sigtuna museum.
<i>Fynd:</i>	Inga fynd tillvaratogs.

BILAGA

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Topografiskt läge	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)	Underlag
1	Tomtmark	9	0,6	0,8-0,9	Kulturläger
2	Tomtmark	4,5	1,7	0,7	Kulturläger